

Віктор Козловський

КАНТОВА АНТРОПОЛОГІЯ  
Джерела. Констеяції. Моделі

Друге видання,  
зі змінами та доповненнями

Київ  
ДУХ І ЛІТЕРА  
2023

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

УДК 141.319.8(430)"17/18"

ББК 87.52

К592

**Козловський Віктор**

К529 Кантова антропология: Джерела. Констеляції. Моделі. – Вид. 2-е, зі змінами та доп. – Київ: Дух і Літера, 2023. – XXXVIII, 728 с.

ISBN 978-966-378-996-5

Монографію присвячено дослідженню антропології Канта. В центрі уваги – з'ясування концептних підходів німецького філософа до проблеми людини. Дослідницька стратегія автора виразняється у побудові низки концептних моделей, які дають змогу виявити багаторівневість антропологічного дискурсу Канта, неможливість редукції його антропологічних ідей до якоїсь однієї філософської доктрини. З метою обґрунтування позиції автор звертається як до історико-наукових, так і історико-філософських джерел, а також залучає Кантові лекційні матеріали і нотатки, що дозволяє ґрунтовніше розкрити особливості формування антропологічних поглядів засновника класичного німецького ідеалізму. Нове видання цієї праці має на меті доповнити авторську концепцію Кантової антропології новими, поки що не достатньо вивченими антропологічними сюжетами.

The study examines Kant's anthropology. The discussion is focused on the conceptual approaches to human problems designed by prominent German philosopher. The researching strategy of the author is clearly traced in the process of building a number of conceptual models that allow detecting Kant's multilevel anthropological discourse, as well as impossibility of reduction his anthropological ideas to some common philosophical doctrine. In order to justify his position, the author refers to the historical-scientific and historical-philosophical sources. In addition, the author mentions Kant's lectures and notes that give the better understanding of the formation of anthropological views attributed to the founder of classical German idealism. The new edition of this work aims to supplement the author's conception of Kantian anthropology with new anthropological subjects that have not yet been sufficiently studied.

УДК 141.319.8(430)"17/18"

ББК 87.52

Рецензенти

доктор філософських наук, професор **І. В. Бичко**  
доктор філософських наук, професор **С. В. Пролеєв**  
доктор філософських наук, професор **М. Л. Ткачук**

Рекомендовано до друку Вченою радою НаУКМА 26.12.2013, прот. № 10

На обкладинці використана ілюстрація портрету Іммануїла Канта з книги *Zweihundert deutsche Männer in Bildnissen und Lebensbeschreibungen*, Лейпциг 1854, упорядник Людвіг Бехштайн. Фотографія автора зроблена Данилом Антономком.

ISBN 978-966-378-996-5

© В. П. Козловський, 2023

© Дух і Літера, 2023

**Купити книгу на сайті [kniga.biz.ua](http://kniga.biz.ua) >>>**

# ЗМІСТ

Contents.....	VIII
Передмова до другого видання.....	XIV
Присвята і подяки.....	XVII
Переднє слово .....	XVIII
Вступ .....	XXVI
Скорочення.....	XXXVI

## Частина перша. ДЖЕРЕЛА ТА ОСОБЛИВОСТІ КАНТОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Розділ I. Джерела для дослідження Кантової антропології .....	3
1. Першодруки Кантових антропологічних матеріалів .....	6
2. Історія видання багатотомних зібрань Кантових текстів.....	11
2.1. Берлінське академічне зібрання, його особливості.....	16
2.1.1. Коротка експозиція антропологічних матеріалів академічного зібрання.....	22
Розділ II. Особливості, моделі та констеляції антропологічного дискурсу Канта: загальні риси .....	37
1. Яку антропологію створив Кант? .....	37
2. Концептні моделі і констеляції як прийоми дослідження Кантової антропології .....	49
2.1. Попередні зауваги щодо моделей дослідження Кантового антропологічного дискурсу.....	58
2.2. Деяко про констеляції як методологічний прийом дослідження .....	61

## Частина друга. НАУКОВІ ТА ФІЛОСОФСЬКІ КОНСТЕЛЯЦІЇ КАНТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ Й АНТРОПОЛОГІЇ

Розділ I. Ньютон і Кант: експериментальна філософія як прообраз для метафізики й антропології .....	71
1. Ньютонівська фізика та її принципи.....	73
1.1. Ньютон versus Декарт .....	76
1.2. Кантова оцінка ньютонівської гравітації як методологічного прийому.....	80
2. Ньютонівський принцип далекодії та його метафізичні конотації .....	84
3. Математика як універсальна методологія наукового пізнання і взірєць для метафізики .....	88
3.1. Кант про застосування ньютонівських математичних методів для потреб метафізики .....	94
4. Ньютонівська фізика і теологія.....	97
4.1. Ньютонівська методологія і біблійна екзегетика.....	100
4.1.1. Диференціація та комплементарність концептної мови теології та науки .....	102
5. Ньютонівська фізика і оптика: антропологічні інтенції.....	105

<b>Розділ II. Ляйбніц як основоположник модерної філософії і науки:</b>	
<b>Кантове сприйняття базових концептів монадології.....</b>	<b>114</b>
1. Математичний аналіз нескінченно малих величин як прообраз Ляйбніцевої метафізики.....	117
2. «Principio individui» як засада нової метафізики.....	123
2.1. Термінологічні пошуки Ляйбніца.....	131
3. Нова теорія руху: принцип живих сил.....	134
4. Кант про комплементарність «математичного» і «живого» тіла: антропологічні конотації.....	136
<b>Розділ III. Християн Вольф як просвітник і реформатор німецької філософії: метафізика і психологія як академічні дисципліни.....</b>	
1. Чи був Вольф правдивим учнем Ляйбніца?.....	144
2. Вольф і німецька філософія.....	155
3. Вольф як упорядник академічних дисциплін: філософія як Welt-Weisheit.....	166
3.1. Вольфівська логіка як доктрина про пізнавальні здатності розуму.....	171
3.1.1. З чого треба починати виклад філософських наук?.....	178
4. Вольф про три види пізнання: Кантова оцінка.....	179
5. Філософія і наука як системи: вольфівське вчення про архітектоніку знання...	181
6. Про «першу філософію»: онтологія як вчення про можливе суще.....	186
6.1. Кантівська критика принципу «Existentia est omnimoda determinatio».....	193
7. Метафізичні та гносеологічні засади психологічної доктрини Вольфа: психологія в межах метафізики.....	194
7.1. Два рівні пізнання – емпіричний та раціональний – як передумови психології як метафізичної науки.....	195
7.2. Емпірична психологія як апостеріорне вчення про душу: між досвідом та метафізикою.....	198
7.3. Раціональна психологія як шлях до природної теології.....	203
8. Декілька зауваг щодо просвітницького історизму: Вольф як шанувальник Конфуція.....	210
9. Вольф очима Канта і пізніших німецьких філософів.....	217
<b>Розділ IV. Кантова рецепцію метафізичних, психологічних і антропологічних концептів «школи Ляйбніца–Вольфа»: Ф. Баумейстер і А. Баумгартен.....</b>	
1. Кант і Баумейстер: критичні зауваги.....	222
2. Кант і Баумгартен: рецепція і критика.....	228
2.1. Структура метафізики за Баумгартеном.....	231
2.2. Психологічна доктрина Баумгартена: на шляху до антропології.....	234
<b>Частина третя. МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ КАНТА</b>	
<b>Розділ I. Модель людини як природної істоти.....</b>	
1. Кантова фізична антропологія: витоки й основні риси.....	241
1.1. Система природи К. Ліннея: антропологія як різновид зоології.....	241
1.1.1. К. Лінней versus Ч. Дарвін: тваринне ество людини.....	247

1.2. Ш. Бонне та Ж. Бюффон як дослідники природи і людини: кантівська оцінка .....	250
1.2.1. Антропология Ж. Бюффона: методология натуральной истории, проходження та спільність людських рас .....	253
1.2.2. Й. Блюменбах про особливості людського тіла і походження расових відмінностей .....	256
1.3. Кант про методологію дослідження природи.....	259
1.3.1. Кант про расову диференціацію людського роду: умовність такого підходу .....	259
1.3.2. Кантівська полеміка з Й. Гердером і Г. Форстером: фізична антропология та проблема генези людських рас.....	263
2. Антропологічний сенс природних тіл, простору, часу і гравітації .....	269
2.1. Кантовий мисленевий експеримент: людина у порівнянні з «жителями інших планет».....	273
<b>Розділ II. Модель людини як ментальної істоти: метафізичні, психологічні та трансцендентальні виміри .....</b>	<b>276</b>
1. Метафізика у складі критичної філософії: можливості і межі раціонального пізнання людини.....	276
1.1. Кантова оцінка емпіричної та раціональної психології.....	280
1.1.1. Людське тіло, душа, інтелігенція .....	287
1.1.2. Стимули, мотиви, афекти і пристрасті .....	291
2. Кантова трансцендентальна психологія як вчення про «чисту самосвідомість»: антропологічні конотації.....	294
2.1. Трансцендентальна психологія в структурі «Критики чистого розуму» .....	294
2.1.1. Антропологічний сенс паралогізмів чистого розуму.....	302
2.1.2. Трансцендентальна психологія у висвітленні К. Шміда .....	305
2.1.3. Я. Фріз та Е. Апельт про антропологічні засади трансцендентальної самосвідомості та ідей розуму.....	312
2.1.4. П. Стросон про трансцендентальну психологію як «уявну модель» ....	316
2.2. Кілька зауваг щодо вжитку термінів «філософська антропология», «психічна антропология», «загальна антропология» у німецькій філософії першої третини ХІХ століття .....	319
2.3. Ренесанс кантівської трансцендентальної метафізики в німецькій філософії в перші десятиліття ХХ століття: короткий огляд .....	322
<b>Розділ III. Модель людини як дієвої, космополітичної істоти: антропология як прагматика.....</b>	<b>328</b>
1. Фізична географія як концептна передумова прагматичної антропологии.....	328
1.1. Фізична географія як академічна дисципліна: кантівський підхід до її викладання.....	328
1.1.1. Видання матеріалів Кантової фізичної географії .....	329
1.2. Кант і вольфівська географія .....	331
1.3. Кантова фізична географія як різновид прагматик .....	334
1.3.1. Фізична географія та культура смаку: кроки до нової антропологии....	335
1.3.2. Фізична географія та її антропологічні конотації.....	336

1.3.3. Космополітичні інтенції фізичної географії: земна поверхня як передумова людського світу .....	339
2. Мета та предметна сфера прагматичної антропологічної.....	341
2.1. Оцінки прагматичної антропології: Ф. Шляермахер, Й. В. Гете, Ф. Шиллер та Б. Ердман.....	347
2.2. Емпіричний базис прагматичної антропології: децю про «досвід світу» .....	350
2.3. Кант versus Платнер.....	356
2.4. Прагматика versus фізіологія .....	363
2.5. Людина як граюча істота.....	366
2.6. Людина як космополітична істота.....	370
2.7. Парадокси прагматичної антропології: можливості і межі пізнання себе та інших .....	372
2.7.1. Прагматична антропологія як дескриптивна дисципліна .....	388
2.8. Щодо антропології незадоволення.....	394
<b>Розділ IV. Модель людини як моральної істоти: проблема радикального зла і совісті .....</b>	<b>398</b>
1. Пошуки предметної сфери для моральної антропології.....	398
2. Радикальне зло як «перша підстава» для моральної антропології.....	411
2.1. Модальності людської природи і радикальне зло .....	411
2.2. Три різновиди людської схильності до зла .....	415
2.3. Моральна особа та її суб'єктивні схильності.....	416
2.4. Проблема радикального зла в німецькій філософії на початку XIX століття .....	420
2.4.1. Радикальне зло у тлумаченні Й. Фіхте .....	420
2.4.2. Ф. Карус про витоки радикального зла .....	422
2.4.3. А. Шопенгауер про радикальне зло: егоїзм і злобливість людини.....	426
3. Категоричний імператив, «сила зла» і Кантовий песимізм.....	430
3.1. Щодо просвітницької «егоїстичної людини» .....	433
3.1.1. Ното <i>seconomicus</i> як модель людини: базові риси .....	436
3.1.2. Просвітницький світ «корисних речей», інтересів, потреб і продуктивної праці.....	440
3.2. Кант про усамітнення як антропологічну рису людини .....	443
3.2.1. Модальності усамітнення.....	445
3.2.2. Парадоксальність усамітнення: феномен нетовариського спілкування.....	446
3.3. Моральна антропологія і проблема виховання .....	449
4. Совість як «друга підстава» для моральної антропології.....	453
4.1. Совість як інстинкт та антропологічна константа .....	453
4.2. Совість як внутрішній судовий процес.....	455
4.2.1. Гегель як критик Канта: діалектика versus совість .....	456
4.2.2. Совість, її модальності, вердикт і каяття .....	458
4.3. Децю про «раціональних істот», позбавлених совісті: чи передбачав Кант можливість існування таких істот?.....	462
4.3.1. Чужі істоти.....	463
4.4. Парадокс людини: між бажанням зла і «голосом» совісті .....	466

5. Хто є людина як «третя підстава» для моральної антропології.....	468
5.1. Дилема між хто і ким є людина .....	472
<b>Розділ V. Модель людини як нормотворчої та інтелігібельної істоти: від трансцендентальної антропології й антропономії до пост антропології.....</b>	<b>476</b>
1. Дещо про трансцендентальну антропологію.....	476
1.1. Трансцендентальна антропологія як ідея розуму: декілька зауваг .....	481
1.1.1. Формальні умови природних тіл.....	482
1.1.1.1. Формальні умови живих тіл .....	484
1.1.1.2. Формальні умови живої, розумної істоти.....	486
2. Людина як нормотворча істота: Кантова антропономія .....	490
2.1. Антропономія versus антропологія: принцип розрізнення .....	490
2.2. Антропономія як політико-правовий розум.....	492
2.3. Антропономія як концептна проблема: огляд інтерпретацій .....	496
3. Людина як інтелігібельна істота, або По той бік антропологічного дискурсу ....	500
3.1. Інтелігібельний характер versus емпіричний характер .....	500
3.2. «Інші розумні істоти» як вимір інтелігібельної природи: перша мета теоретична позиція .....	502
3.3. П. Стросон про антропологічні засади простору, часу, розсуду та розуму: друга метатеоретична позиція.....	504
3.3.1. «Парадокс часу» Дж. Е. Мак-Таргата: кантівські мотиви.....	508
3.3.2. Ремарка щодо Кантового вчення про простір і час .....	512
3.4. Інтелігібельний характер як спонтанність і свобода: третя метатеоретична позиція.....	514
3.5. То що відкривається по той бік антропології?.....	525
Післяслово .....	529
<b>Екскурси</b>	
<b>Екскурс 1.</b> Исторична експозиція генези термінів «антропологія» і «психологія» у раннемодерній філософії .....	535
<b>Екскурс 2.</b> Кантовий критицизм очима Вольфівського догматизму: конфлікт філософських позицій. Трансценденталізм як новий «регістр істини».....	554
<b>Екскурс 3.</b> «Догматична метафізика» у шатах спекулятивної філософії: виклик Кантовому критицизму .....	579
Бібліографія .....	587
Предметний покажчик .....	661
Покажчик імен.....	673
Summary .....	685

# CONTENTS

Copyright.....	II
Contents.....	III
Preface to second edition .....	XIV
Preliminary word.....	XVII
Acknowledgements .....	XVIII
Introduction .....	XXVI
List of Abbreviations .....	XXXVI

## Part I. THE SOURCES AND THE SPECIFICITY OF KANT'S ANTHROPOLOGY

<b>Chapter I. The sources for the research of Kant's anthropology .....</b>	<b>3</b>
1. The first publications of Kant's anthropological materials .....	6
2. History of multivolume editions of Kant's texts .....	11
2.1. The specificity of Berlin academic collection .....	16
2.1.1. The short exposition of anthropological materials in the academic collection .....	22
<b>Chapter II. The specificity, models and constellations of the Kantian anthropological discourse: general features .....</b>	<b>37</b>
1. What type of anthropology did Kant create? .....	37
2. The conceptual models and constellations as methods of research in Kant's anthropology .....	49
2.1. The previous remarks to the research models of the Kantian anthropological discourse .....	58
2.2. Some theses about the constellations as a method of research .....	61

## Part II. THE SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL CONSTELLATIONS OF KANT'S PHILOSOPHY AND ANTHROPOLOGY

<b>Chapter I. Newton and Kant: the experimental philosophy as a prototype for metaphysics and anthropology .....</b>	<b>71</b>
1. The principles of Newton's physics .....	73
1.1. Newton versus Descartes .....	76
1.2. The Kant's opinion on Newton's gravitation as a methodological approach .....	80
2. The Newton's principal of a long-range action and its metaphysical connotations .....	84
3. Mathematics as an universal methodology of scientific knowledge and a sample for metaphysics .....	88
3.1. Kant about the applying of Newton's mathematical methods for requirements of metaphysics .....	94



## ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Минуло сім років з часу появи моєї книжки про Канта, його антропологічні візії. І ці роки пролетіли наче мить, короткий проміжок часу. Звісно, час щось відсунув у минуле, щось, навпаки, наблизив, сфокусував, змусивши зосередитись на тому, що виявило свою цінність, свою присутність у осерді нашого сучасного буття, сповненого трагізму і віри у майбутнє, яке може й не настати.

Кантова філософія, антропологічний дискурс німецького філософа виявились саме такою цінністю, що попри негаразди і проблеми нашого сьогодення, далекі від вирішення, засвідчує, що класичні зразки філософування, – а Кантова філософія безумовно є зразком класичного мислення, – спроможні спрямувати нас на пошуки відповідей на питання, які нас хвилюють.

Сьогодення вимагає відповіді на давнє і водночас вельми сучасне питання: що є людина? Яким чином людина самовизначається за умов, що світ чинить супротив, часто нівелює будь-які наші зусилля його «покрашити»? Що надихає людину на моральну поведінку, відповідальні вчинки? І, водночас, чому людина вибирає зло, вчиняє ганебно, підступно? Чому людина здатна вчиняти злочини, не відчуваючи майже жодних докорів сумління? Чи може людина існувати без сумління, совісті, послуговуючись лише утилітарними мотивами, відкидаючи будь-які моральні вимоги і цінності? Звісно, поряд з новими питаннями, що їх порушив німецький мислитель, є питання з тривалою історією дослідження, і Кант запропонував власні відповіді і на ці питання. І як стало зрозуміло, відповіді ці варті уваги, на них завжди треба зважати, вивчати, досліджувати.

Річ у тому, що в Новий час ключові питання людського буття істотно переосмислюються, а філософи і вчені тієї доби намагалися зрозуміти людину під кутом зору її «природи» – концепту досить популярного за доби Просвітництва. При цьому природа людини увиразнювалась на різних рівнях. І кожний з цих рівнів потребував значних інтелектуальних зусиль, що значно збагатило філософські і наукові пошуки відповіді на це питання. До пізнання людини, окрім філософів й теологів, зверталися представники тогочасної науки: фізіологи, психологи й антропологи.

Кант добре знав ці дослідницькі стратегії, пильнував за здобутками цих наук, вміло їх використовував у лекціях і працях, не забуваючи при цьому одну важливу методологічну настанову: досягнення науки уможливорюють пізнання людини як істоти, що має певні фізико-біологічні риси, психічні характеристики й антропологічні особливості, проте, наукові знання не охоплюють всі прояви «людської природи».

Кант зосередив увагу на тих аспектах людини, що виходять за межі наукового дискурсу. При цьому він не ставив під сумнів наукові відкриття, ба більше, наукові дослідження відігравали значну роль у його філософуванні. Добре

відома його повага до Ньютона, його здобутків у царині природознавства, однак, на переконання Канта, вивчення людини потребує й іншого підходу, який би, не заперечуючи фізичні, психологічні й антропологічні ідеї тогочасної науки, мав змогу поглянути на людину по іншому: під трансцендентальним кутом зору. Саме це уможливило розгорнути потужний дискурс про людину як інтелегібельну істоту, завдяки чому людина має свободу.

Таким чином, багаторівневість Кантових розмислів про людину уможливила підійти до вивчення його антропологічних ідей під кутом зору різних концептних моделей як певного методологічного прийому вивчення антропологічного дискурсу Канта.

Не менш вагомим було збагнути ті умови, що сформували Кантове філософування, причому найближчі умови, чи констеляції, що сформували, причому «тихо», без якогось інтелектуального «примусу» філософію Канта. Це стало можливим завдяки конкретними інтелектуальними обставинами, що склались у Кенігсберзькому університеті, де Кант спочатку навчався, а потім упродовж тривалого часу викладав філософські та наукові дисципліни. Задля того, аби збагнути, які саме обставини сформували позицію Канта, ми звернулись до наукових і філософських ідей Ньютона, Ляйбніца і Вольфа, а також їхніх учнів і послідовників. Власне, ідеї цих мислителів і склали інтелектуальну констеляцію, яка сформувала Канта як філософа, науковця, дослідника природи і людини, її розуму, свободи і моралі.

Друге видання цієї монографії зазнало певних змін. У багатьох місцях ми переробили текст, уточнили формулювання, розширили певні тематичні сюжети. Деякі теми ми додали, оскільки їх не було у першому виданні. Наприклад, додали сюжет Кантового вчення про людську совість, її значення для моральної антропології. Вочевидь відсутність цієї теми у першому виданні зумовлювалась тим, що на той час ми не були певні щодо прийнятності розглядати Кантове вчення про совість під антропологічним кутом зору, вбачаючи у цьому вченні лише морально-етичний сенс. Виявлення антропологічних конотацій вчення про совість уможливило вийти на проблему сучасного світу – існування «розумних» істот, позбавлених совісті. У цьому контексті ми розглянули проблему Чужого. Відтак, додаткове вивчення відповідних Кантових текстів переконало нас у тому, що совість має фундаментальне значення для моральної антропології, оскільки уможливорює відповіді на питання: *хто є людина?* Тобто дозволяє перейти на інший, вищий щабель розуміння людини, який вже не можливо редукувати до загальних її визначень, бо відповідь на питання: *хто ти є, яка ти людина, хто ти є як особистість*, потребує додаткових концептних зусиль, і Кант у цьому питанні нам суттєво допомагає.

Таких змін і уточнень чимало, що, до речі, пов'язано також із новою кантознавчою літературою, що з'явилась за останні роки, яку потрібно було освоїти і врахувати.

Зазнала змін і структура монографії, оскільки ми додали нові підрозділи, а деякі частково переробили, розширили або скоротили, що, як нам здається, зробило виклад більш ясным і зрозумілим, аргументацію переконливішою.

Ми вилучили останню частину монографії, де йшлося про освоєння Кантового філософування викладачами Київської духовної академії. Річ у тому, що, як стало зрозуміло, тематика цієї частини дещо контрастує з основною тематикою монографії, що порушує, мовити б, архітектоніку дослідження. Це геть небажано з огляду на Кантові настанови щодо необхідності дотримуватися у філософських пошуках певної системності. А наше дослідження має на меті дослідити не лише історико-концептуальні сюжети, пов'язані з тематикою монографії, а й концептуальне осмислення людини з опертям на Кантовий філософський й антропологічний дискурс, бо саме цей дискурс відкриває додаткові можливості і перспективи для антропологічних досліджень.

Зазнали змін і уточнень «Екскурсів», оскільки впродовж останніх років ми не полишали дослідження питань, які там розглядаються. Тож, певні аспекти «Екскурсів» ми уточнили, а подеколи й розширили. Це стосується, наприклад, другого «Екскурсу», пов'язаного з філософським догматизмом, з яким Кант боровся з усією звитягою мислителя, який започаткував нове, критичне філософування. Проте чи вдалося німецькому мислителю доконечно здолати цього «монстра», чи може догматизм мав не одну, а багато «голів», і відтинання однієї голови на основі «вердикту» «Критики чистого розуму», не завадило догматизму і надалі непогано почуватись, особливо після виходу на філософську авансцену спекулятивної філософії, дітища, вочевидь, не нового, однак суттєво оновленого після Кантового критичного розгляду можливостей спекулятивного пізнання у царині метафізики. Як не дивно, ця нова німецька спекулятивна філософія виникла під потужним впливом Кантового трансценденталізму, як його не цілком «законне» продовження, а не тотальне заперечення у процесі розгортання кола питань, пов'язаних із відродженням «догматичної метафізики» під орудою спекулятивного філософування, що розквітає в німецькій філософії з початку XIX століття. Це відбувається під орудою Фіхте, Шеллінга і Гегеля, у певному сенсі до цього варто долучити і Карла Райнгольда. З урахуванням значення цієї тематики для нашої монографії ми вирішили присвятити цим питанням окремий екскурс. На наше переконання, тематика цього екскурсу збагатить монографію, принаймні сподіваємось, що це саме так.

Маємо надію, що ці зусилля не марні, і нове видання знайде уважного читача і критика. Сподіваємось, що перевидання підштовхне вітчизняні дослідження філософського спадку Канта, приверне увагу до постаті видатного німецького філософа, тим паче напередодні славетного ювілею – 300 річчя з дня його народження. Це перевидання присвячується цьому ювілею.

*З такого кривого дерева, з якого зроблено людину,  
неможливо виготовити нічого прямого. Природа поклала  
на нас лише наближення до цієї ідеї.*

Імануель КАНТ

## ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Важко уявити європейську історію останніх двохсот років без постаті німецького мислителя Імануеля Канта (Immanuel Kant, 1724–1804). Якщо це твердження комусь видається дещо перебільшеним, то ми можемо сформулювати цю думку таким чином: європейська інтелектуальна історія без Канта вочевидь виглядала б зовсім по-іншому. Оскільки й справді, важко віднайти вагомий й достатньо переконливий аргументи, які б дали змогу поставити під сумнів вплив кантівської думки на світову культуру. З цього приводу сучасний кантознавець А. Вуд зазначає:

«Історія боротьби за спадок Канта та його подолання становить історію XIX і XX століть. Подібні конфлікти, наскільки ми спроможні це передбачувати, мають розгортатися і в майбутньому»<sup>1</sup>.

Цей вплив відчувається навіть у тих сферах культурного життя, які за формальними ознаками, начебто, жодним чином не пов'язані й не мають нічого спільного з кенігсберзьким мудрецем, його філософуванням. Але чи можливо плідно розмірковувати про сучасне мистецтво, політику, релігію, науку чи людину, її свободу, гідність і мораль та права, не беручи до уваги, не залучаючи кантівські філософські аргументи?

Наразі відповідь є цілком очевидною: будь-які розмисли на ці фундаментальні теми без «кантівської присутності» будуть неповними, збідненими. Глибина і масштаб кантівської рефлексії виявились такими продуктивними і дієвими, що мабуть є всі підстави стверджувати, – хоч були грандіозні зміни і здобутки філософської думки після Канта, саме його ідеї значною мірою розвернули, змінили наше сприйняття світу, людини та історії<sup>2</sup>. Тому можна погодитися з думкою сучасного німецького дослідника Ю. Штольценберга, що ми маємо справу з ситуацією, коли

«філософія Імануеля Канта завжди була сучасною філософією. Не було часу, коли вона була у забутті, коли нею зважали чи дивились на неї як на щось другоряд-

---

<sup>1</sup> Wood A. W. Kant. Oxford, 2005. P. 2.

<sup>2</sup> Про глибокий і багато в чому вирішальний вплив кантівських ідей на європейську філософську, політичну, етичну, релігійну і антропологічну думку див.: The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy / Ed. by Paul Guyer. Cambridge, 2006.